

**ANTONI LLIDÓ: UN VALENCIÀ LLUITADOR
PER LES LLIBERTATS I LA CULTURA**

La vida no vale la pena, por lo menos para mí.
si no estamos enamorados de la gente que nos rodea.

Antoni Llidó

L'Associació Cultural Antoni Llidó i el M. I. Ajuntament de Xàbia organitzaren la IV Setmana Cultural *Recordant Antoni Llidó* sobre el tema «Globalització, persones i pobles», que s'ha celebrat a Xàbia (la Marina Alta) durant els dies 22 a 26 d'octubre. Seguint l'esquema de convocatòries anteriors, la programació contenia un grapat d'actes, tots molt interessants al voltant del tema nuclear. Així, s'hi va muntar l'exposició de torn, amb el títol «El poder d'una carta», de caràcter interactiu, que pretengué apropar els visitants a l'essència de la Declaració Universal dels Drets Humans: es potencià també la participació dels estudiants de la localitat (escoles i institut) als actes previstos; i hom hi invità persones que pogueren enriquir amb les seves idees i opinions el públic assistent. Per a aquesta darrera activitat, acceptaren la proposta dels organitzadors: Carme Soto, membre d'Al, que dissertà sobre el tema «Treballar pels drets humans: Amnistia Internacional»; Arcadi Oliveres, professor de la UAB, que ens donà una lliçó sobre el lema «Les injustícies de l'actual globalització»; i Carles Solà, rector de la UAB, que féu una reflexió íntima en parlar-nos sobre «Antoni Llidó: un compromís exemplar».

Precisament, la novetat aquesta vegada ha estat comptar amb la col·laboració desinteressada i força enriquidora de dues institucions tan prestigioses i significatives com l'HEC i Al. En la darrera sessió, la de la cloenda, celebrada el divendres 26 d'octubre, l'organització ens en donà la grata notícia en la persona de la regidora de Cultura quan ens presentà els membres de la taula que presidia el senyor alcalde de Xàbia. Entre alguns altres, hi eren l'esmentat senyor Solà i el senyor Manuel Castellet, president de HEC. El motiu de la seva presència ens fou comunicat per ell mateix. Es tractava d'informar que la institució que presi-

deix¹ ha volgut retre homenatge aquest any a un grapat de valencians il·lustres,² alguns de bastant desconeguts pel gran públic, encara que tots ells protagonistes d'una important i bonica tasca personal defenent uns valors universals, així com d'unes vides exemplars i solidàries amb els seus coetanis. Realment va ser bonic veure representants d'aquestes dues institucions, de renom merescut, per aquestes terres del sud del País Valencià. Ens hi assabentàrem, doncs, que l'HEC, tan pròxim per qüestions de geografia i per tants i tan importants lligams culturals, havia organitzat un cicle de conferències itinerant amb el títol «Homenatge als nostres pobles i a la seua gent»; i no fou un honor menor comptar amb la presència d'Al, protagonista universal d'una lluita ferma i constant a favor de les llibertats i dels drets humans. Paradoxes de la vida: totes dues es varen trobar a Xàbia, lloc on nasqué Antoni Llidó, un humanista del segle XX, ferm defensor dels febles i dels humils, dels drets humans i de les llibertats individuals i col·lectives arreu del món. Així, doncs, la tarda del 26 d'octubre va ser bonica, profitosa, carregada d'afecte, farcida d'emocions i de sentiments, plena de paraules clares i sinceres, de missatges senzills i necessaris que colprien les consciències íntimes.

Potser estic desorientant, però, els lectors. Perquè no és aquesta la crònica d'una trobada cultural, tot i que també podria ser-ho, sinó l'ocasió per a parlar d'un home bo. L'objecte de les paraules escrites és donar a conèixer als membres de l'HEC i a uns altres possibles lectors el personatge singular —probablement anònim per a molta gent— que fou Antoni Llidó, sacerdot i gran educador, amic íntim, valencià de Xàbia, xilè del món, una víctima del

1. Aquesta iniciativa compta amb la col·laboració de l'IBFV de la Facultat de Filologia de la UV.

2. Brauli Montoya, professor de la Universitat d'Alacant i organitzador de la iniciativa, explicava que amb aquests homenatges es vol fer «un reconeixement públic de la labor científica i cultural que realitzaren aquestes persones que treballaren al marge de la universitat». Aquestes persones foren, entre altres: Enric Valor (Castalla), filòleg i escriptor; Camil Visiedo (Alcoi), arqueòleg; Julio Guillén (Alacant), historiador i militar; Pere Ibarra (Elx), historiador; Roc Chabàs, historiador eclesiàstic, i Antoni Llidó (Xàbia), sacerdot i mestre.

cruel dictador Pinochet, ciutadà compromès i solidari; persona bona, en definitiva. Així ho va entendre la UV quan, el novembre de 1999, li va retre homenatge públic en el marc dels actes programats per a celebrar els cinc segles de la seva fundació. Les jornades que li dedicà van ser un gran èxit en tots els sentits: èxit de públic en les diferents i nombroses activitats programades (conferències, taules rodones, actes culturals diversos); èxit en la presentació del llibre *Antoni Llidó: Epistolari d'un compromís* (València, Tàndem) i en l'estrena del film *Queridos todos*, del cineasta Andreu Zurriaga; èxit també en donar a conèixer el *Codi penal* en llengua catalana: actes tots de fort impacte emocional i de gran interès intel·lectual.³ L'objectiu fou ambiciós i els resultats francament positius, perquè, alhora, recuperarem la memòria d'Antoni i s'actualitzà l'esperit d'una història solidària i enriquidora viscuda a l'època franquista; i també perquè en aquelles jornades es posaren de manifest el valor i la importància de la solidaritat, i la força del saber, de la cultura i de la ciència quan emanen de la universitat i es posen al servei de la justícia, de les persones i dels pobles. El ressò de les jornades va ser força significatiu, a la qual cosa s'afegí l'afer Pinochet, fet històric d'enorme transcendència.

Ara que és temps on està tan de moda estendre la interessada filosofia de l'oblit, o de silenciar les crítiques davant les actituds insolidàries o les guerres, o d'ofegar les protestes cíviques contra el pensament uniformador, o de menysprear el compromís i la reflexió, o de posar barreres i obstacles al vent que bufa a favor dels drets individuals i a les ones que porten la llibertat..., ara pen-

3. Entre els qui assistiren a la trobada i participaren en els actes hi havia: els rectors P. Ruiz (UV) i C. Solà (UAB); els professors J. Romero (Nile), J. L. Gorzo (Itàlia), J. Botey (UAB) i T. Hermoso (UV); els juristes J. C. Carbonell (UV), J. M. Tamarit (Universitat de Lleida) i G. Valera; els cineastes C. Castillo i A. Zurriaga; els periodistes R. Solbes i M. Amorós; l'escriptor i periodista A. Cervera; l'editora R. Serrano; la crítica de cine A. Ortiz; membres de plataformes contra la impunitat i programes de desenvolupament; professors d'universitats, d'instituts i d'escoles; estudiants; col·laboradors, companys, exalumnes i amics d'Antoni Llidó; i membres de la seva família: entre altres, la seua germana, Pepa Llidó; el seu cunyat, Ferran Zurriaga, i els fills d'ambdós.

se que és imprescindible, per a la bona salut dels pobles, recuperar el testimoniatge de persones que foren íntegres i dignes en la defensa de principis fonamentals, solidàries i valentes. I una d'elles fou Antoni Llidó, raó suficient per a invitar a conèixer-lo, a ell i la seva obra, la qual cosa és també la manera de recuperar la memòria d'una etapa i d'uns fets singulars perquè són històrics.

Però... qui era Antoni Llidó?, es deuen preguntar amb més o menys escepticisme. I quina fou la seva tasca a Espanya —concretament a Balones i Quatretondeta, dos pobles de la comarca alacantina del Comtat durant els anys seixanta, i a continuació a l'Hospital Militar de la Marina al Ferrol— o quina fou posteriorment l'experiència viscuda a Quillota (Xile) per a merèixer aquesta atenció trenta anys després? Donar una resposta digna a aqueixos interrogants és l'objectiu d'aquestes línies perquè qui no pogué assistir als actes i escoltar directament el testimoni dels qui van viure les experiències contades o les reflexions fetes sobre el pensament i l'obra d'Antoni Llidó puga aproximar-se a la persona i a tot allò que sentim/sentírem i compartim/compartírem el bon grapat de gent que ens reunim/reunírem a València, a Xàbia i a tants altres indrets per reflexionar col·lectivament i solidària, per donar testimoniatge ben plural d'estima a l'amic desaparegut, per recuperar part de la nostra memòria com a poble. Intentaré, doncs, presentar una síntesi d'aqueixes reflexions i vivències compartides, les quals són, d'altra banda, la lectura personal de l'amic feta per l'amic des de la llibertat íntima.

1. FER MEMÒRIA I RECUPERAR EL PASSAT

Se'ns indica interessadament, i ho repetim inconscientment, de vegades, que cal oblidar el passat per a poder construir el futur. Però uns altres pensem que tan important com això o més és fer memòria per recuperar el passat i donar-lo a conèixer als més joves, per transmetre'l a les noves generacions: i perquè, en definitiva, l'oblit no puga ser mai el fantasma que distorsione la vertadera història dels nostres pobles. Potser és convenient, doncs, partir del passat,

com s'ha fet en aquestes jornades, per impulsar cap al futur projectes i esperances, anhels i desigs.

D'altra banda, la història revela a cada poble la transcendència i la vàlua d'allò que ha estat el seu passat, el seu «temps»; i el coneixement històric ens ajuda a valorar de manera escaient els problemes polítics, socials i ideològics que han tingut la persona i la societat d'èpoques anteriors i d'ara mateix per tal de no repetir-los. La història informa els pobles que tenen vitalitat i voluntat de progressar; els infon la consciència de la seva personalitat; i els dóna sentiment de seguretat a encarar-se amb el futur, de manera que, construint aqueix futur a cada instant, el passat recupera el seu valor més autèntic i enriquidor.

Tanmateix, no és bo —pensem— actuar de jutges que dictaminen si els protagonistes dels fets històrics obraren bé o malament, sinó que hem d'esforçar-nos per comprendre per què actuen d'una manera o d'una altra. Solament quan no actuem com a jutges que només jutgen i ens proposem, si més no, comprendre, sols aleshores fem un gran pas endavant en el llarg viatge per a fer realitat l'esperança, la convivència i l'entesa mútua entre homes i dones, entre nacions i pobles, objectiu que, malgrat tant oblit i tanta dificultat, es va reflectint, dia a dia, en l'avenç que experimenten les idees ecumenistes i solidàries.

En aquest marc, recuperem del bagul de la memòria la síntesi d'una senzilla i íntima història, per a la qual cosa ens hem de situar en 1963. Som a Balones i Quatretondeta, dues localitats alcantines de la comarca del Comtat. Tot plegat, el nombre d'ànimes que viuen als dos pobles, en aquells anys seixanta, està al voltant de set-centes. El marc social i econòmic és descrit en poques paraules. Parlem d'un hàbitat rural aïllat, sec, dur, pobre, gelat a l'hivern i calorós a l'estiu. Parlem d'un espai regit per les tradicions i pels costums ancestrals, on els majors viuen bàsicament d'allò que arranquen amb tant d'esforç com tenacitat als conreus de secà: oliveres i ametllers. L'autoritarisme regeix de manera estricta i puntual l'àmbit familiar. La precarietat dels recursos que pateix el nucli familiar fa menys visible la discriminació constant que sofreixen tots els seus membres, i especialment la dona. Les idees directrius d'aqueixa co-

munitat són, aleshores, les pròpies d'una dictadura aclaparadora i omnipresent en tots els àmbits de la vida social, perquè una vida política plural realment no hi existeix.

D'altra banda, encara que en aqueixos anys les polítiques tecnocràtiques comencen a ser una tèbia esperança per a uns determinats sectors socials, pertot arreu de la vall de Seta és ben evident la manca d'oportunitats que pateixen els joves per a donar sentit a les seves vides, per a poder trobar una eixida digna a llur futur, per a poder aconseguir un ofici que els permeta anar més enllà del cercle de muntanyes que tanquen l'horitzó pels quatre punts cardinals. Per tant, no hi ha gaires motius per a confiar en un futur diferent del passat.

Resulta important recordar aquí que, en l'àmbit educatiu, l'ensenyament uniformador i ideologitzant, l'únic possible aleshores, es desenvolupa en una escola encara regida durant aquells anys seixanta per les directrius d'allò que havia estat el model propi del nacionalcatolicisme: una escola i una educació impulsades, dirigides i controlades pel règim d'aleshores, el propi d'una dictadura antidemocràtica, que exerceix el més estricte i ferri control ideològic sobre el professorat, els estudiants i els centres, sobre els programes i les activitats, sobre les institucions i les persones. En aqueixes condicions, resulta ben difícil admetre que el model d'educació implantat pogués contribuir a formar la persona: més aviat hem d'afirmar que l'adoctrinament facilitava la deformació intel·lectual, moral i científica dels ciutadans, especialment del jovent.

Vista la realitat des d'una altra perspectiva, l'Església més tradicional i immobiliària d'aleshores, obscura i poderosa, té un paper rellevant en aqueix món rural i viu d'esquena als problemes més immediats i a les preocupacions més íntimes dels seus feligresos, o del veïnat en general. Alhora, la jerarquia eclesial i la majoria dels sacerdots difonen un missatge evangèlic més contradictori i paradoxal que mai respecte a la crua realitat que s'hi viu cada dia. Ben poc exemplar, per no dir gens, sí que era el testimoniatge que s'oferia en el sacrosant nom de Déu.

En aquest context, són poques les famílies que s'interessen en una educació per als seus fills que els permeta trobar un sentit

diferent del que el destí sembla tenir previst per a tothom o que els la puguen donar. I aqueixa actitud tancada resulta més desconcertant i incomprendible per a cada jove, atès que ha estat precisament la falta de sortides allò que pares i mares han sofert de manera íntima, directa i colpidora en la seva dura existència. Tot s'acorda, doncs, de manera ben lògica, amb un patró de societat tancat, amb un projecte de vida determinista, amb un model educatiu i cultural que havia estat dissenyat i s'anava implantant amb una precisió mil·limètrica en benefici exclusiu d'una minoria que té i deté el poder econòmic i polític. Nogensmenys, si ara, trenta anys després, visitem aquests dos pobles, hi trobarem un altre fenomen social ben significatiu, ja que s'hi percep un buit generacional força evident. No hi estan moltes de les persones que varen nàixer entre 1945 i 1955. Hi falta un bon grapat de gent, pràcticament quasi tots els membres d'aquella colla de joves, la qual cosa es pot llegir sociològicament com una mena de terratrèmol sociocultural i econòmic atesa la dimensió, reduïda, de la població que en va ser afectada.

I és que, efectivament i d'una manera tan sorprenent com insospitada, des de 1963 fins a 1973, la joventut dels dos pobles trobà una inesperada porta oberta a l'esperança perquè un fet casual els havia de permetre poder orientar el seu futur cap a uns altres destins: poder mirar més enllà del que, fins aleshores, havia estat l'únic horitzó tradicional, tancat i fosc; poder veure que el saber estava al seu abast per a trobar una fi diferent de les tradicionals i frustrants emigracions protagonitzades pels seus majors; poder adonar-se que, a més del pa i del vi de sempre, hi havia l'inabastable camp de l'ensenyament i la cultura; poder sentir parlar de l'existència del món de les arts, d'exposicions i de música, de cinema i teatre, de ciència i literatura, d'esport; poder intuir la possibilitat de viure dignament; en definitiva, poder albirar un món obert més enllà de les finestres i les portes tancades d'aquelles cases centenàries dels majors.

2. UN SACERDOT CULTE COMPROMÈS AMB EL POBLE

Un miracle en la meitat del segle XX en un racó de l'Espanya rural?, es deuen preguntar ben probablement.

No. Cap miracle! En la història de la humanitat tots els fets tenen les seves raons i causes. Aquesta experiència, també. I no és la menor ni la menys important el fet que arribés a aquelles terres, vigilades per les serres de Serrella i d'Almudaina, un home bo —en el bon sentit de la paraula, que deia Machado—, Antoni Llidó, «Don Antonio», com l'anomenaven els seus feligresos.

Si ara em llegeix, des d'algun lloc de pau i bondat que tots dos imaginàvem aleshores en les nostres converses i en el qual creïem, sabrà de seguida que, tot seguit, no diré res que supose la mitificació de la seva persona, dels seus projectes, de la seva obra: no diré res que pugui interpretar-se com una distorsió dels seus pensaments, de les seves idees, de les seves passions; tampoc no sacralitzaré les seves il·lusions senzilles, ni les estones de pau infinita compartides, ni els conflictes durs a què va/vam plantar cara, ni les vivències més enriquidores, ni el treball dur i solidari, solidari i dur, mai fàcil però tampoc mai fet sol o en soledat, que ens ocupava totes les hores i tots els dies. D'altra part, si ara llegeix aquestes paraules des d'aqueix lloc de pau i bondat que ell habita, caldrà estar força atents als «silencis», al cim de la muntanya, per a continuar escoltant el seu senzill i nítid missatge que ens recorda el que ara és el deure nostre, alhora que el compromís cívic, d'altra banda, de donar testimoniatge de l'experiència que s'encetava en els darrers dies de setembre de l'any 1963, any alhora llunyà i prop, i de mantenir fresques i tendres les vivències que tinguérem la sort de compartir.

Antoni Llidó Mengual —*Don Antonio*—, nascut a Xàbia l'1 de febrer de 1936, cursà els estudis de magisteri i, ja amb el títol de mestre en 1956, ingressà al seminari de Montcada en 1957, on fou ordenat sacerdot en setembre de 1963. Els darrers dies d'aqueix mateix mes, l'arquebisbe de València el nomenà rector de les parròquies dels dos poblets ja esmentats (Quatretondeta i Balones), on havia de desenvolupar el magisteri religiós d'acord amb les directrius dels seus superiors i sota les seves ordres, segons allò

que era inicialment previst. La realitat, no obstant la precisa planificació de la institució eclesial, havia de ser ben diferent, sortosament diferent, malgrat el tràgic final, del que li havia previst.

I he dit «sortosament» perquè, des del moment inicial de l'arribada a la seva destinació i durant els quatre anys que hi va romandre (de setembre de 1963 a desembre de 1967), Antoni va ser un home bo que va viure la seva vida de manera intensa i plena compartint sempre amb tothom allò que tenia i allò que era. Aquesta va ser la seva regla d'or per a viure, la manera d'exercir el magisteri religiós, que també va ser magisteri social, cultural i educatiu. I tot ho va fer amb tanta fe com esperança, amb tanta intel·ligència com bondat, amb tanta fermesa com passió, fent sempre del sacerdoti un compromís solidari amb les persones que l'envoltàvem, un exercici de solidaritat lliure i meditat, un mitjà que permetia als seus feligresos descobrir el missatge evangèlic més humà i vertader: una via de conscienciació de la gent perquè aquesta pogués viure amb dignitat les dificultats i els desigs, la dura feina de cada dia i els projectes més estimats, tot això que és senzill i íntim i en què ell tant creia. Des que Antoni arribà a Balones i Quatretondeta, ambdues parròquies van ser per a ell com els seus fills bessons. I, fidel a aquesta idea, repartí en dues meitats idèntiques el seu temps, els seus més estimats anhels, el seu afecte, el seu treball i la seua forta i enorme capacitat d'estimar.

Al meu parer, tres van ser els àmbits fonamentals del projecte renovador que va dissenyar i de la gran tasca realitzada: el religiós, el social i l'educatiu.

En la tasca específicament religiosa, va anar molt més enllà de dirigir i celebrar les funcions litúrgiques habituals a les dues parròquies perquè també tenia uns altres plans. Tot seguit, n'indiquem alguns a manera d'exemple: iniciar la joventut en la lectura de les sagrades escriptures aprofitant les reunions que de manera habitual celebràvem cada setmana, lectures que eren el punt de partida per a fomentar la reflexió en equip i practicar el debat posterior en assemblea, que era també una manera de preparar col·lectivament l'homília dominical; i promoure la trobada de matrimonis joves (home i dona junts) per conversar sobre qualsevol tema, per

analitzar els problemes familiars o locals, per trobar-hi solucions, per compartir alegries, preocupacions, desgràcies o projectes: o, senzillament, per viure amb l'altre la companyia, l'amistat, la tendresa. Prèviament, és clar, se n'havia guanyat la confiança.

Revolucionà els majors, i, lògicament, alguna persona gran es quedava un xic sorpresa davant un rector tan diferent del model clàssic. Un rector que havia començat la seva feina trencant a poc a poc i sense ferir susceptibilitats amb el model de litúrgia passiu i obscur que havia heretat, actitud que, si bé provocà els assistents habituals de l'Església, també li va permetre guanyar-se l'estima o el respecte d'aquells altres que no eren «clients» de la «santa casa». I tot això ho feia persuadint, convencent.

En l'exercici del sacerdoci, les funcions pròpies i específiques que realitzava, basades en un cristianisme viu i en una fe molt gran en la dona i l'home coetanis, no podien deslligar-se mai de la seua primera i superior condició de persona que vivia en un medi molt concret i en un context social i cultural ben definit. Crec poder afirmar que la seva manera de ser i exercir de rector era la conseqüència directa d'aqueix ideal humanista que impregnava el seu pensament, la seva fe i la seva caritat, allhora que, tot plegat, això era el testimoniatge sempre fidel i directe d'una manera singular i convincent de viure el cristianisme, en què el sofriment no era exempt i la capacitat de lluitar ens permetria combatre'l tirant sempre endavant amb dignitat.

Potser aquesta idea de la dignitat humana és una de les que amb més força ens quedaren gravada a la memòria, perquè per Antoni ser persona i viure el do de la vida consistia indefugiblement a ser i mostrar-se digne amb els altres respectant-los. Així, la relació i la comunicació eren mètodes i vies imprescindibles per a dur endavant un projecte que posava la major atenció en el *tu* i en el *rosaltres*: que es preocupava fonamentalment de donar el màxim possible, el millor que tenia a mà; que buscava el progrés constant de la personalitat i la seva autoestima. Era el seu un projecte en què mai no havia de cabre la manipulació o l'explotació de l'ésser humà perquè hi havia valors i drets irrenunciables pels quals calia lluitar sense desmai.

Anys més tard, a Xile, havia de donar exemple d'aqueixa manera de viure la fe i de continuar treballant pels altres malgrat la dura realitat i les enormes dificultats que l'envoltaven, fins al punt que en els moments més difícils continuà donant testimoniatge de la seva fe, com proven aquestes íntimes paraules que m'envià des de Xile: «siempre le pido a Dios que no me castre, a pesar del sufrimiento».⁴ Aquesta frase ens mostra fins a quin punt tenia un sentit religiós i sagrat de la vida. Veritablement, Antoni estava sempre prop de l'humil, del necessitat, del malalt, de qui estava sol, de qui es sentia feble, de l'ignorant, del pobre d'esperit, del no creient; tampoc no va oblidar ni abandonà el ric, l'orgullós, el superb, el malfeiner, el viciós, l'avar, el luxuriós, el dominat per la ira; i, sobretot, sempre estigué al costat dels qui eren *rics* perquè no tenien absolutament *res*. Per això, en la seva vida, amb la profunda concepció humana que el sostenia, res no li va fer perdre el nord. Fou, doncs, aqueixa manera honrada i compromesa de comportar-se el que va ser percebut ràpidament pels homes i per les dones de Balones i Quatretondeta, del Ferrol i, finalment, de tants altres llocs de Xile; i el que va ser la causa de la forta estima que li tenien xiquets, joves i majors.

En el camp social, cal parlar de l'esforç titànic i constant realitzat dia a dia per convèncer tothom de la importància que significava compartir la vida amb els altres, més imprescindible encara si es tenien en compte la duresa del medi geogràfic i les circumstàncies de tot tipus que condicionaven, *per se*, els temps i els espais habitats per aquelles persones, els seus feligresos. Si eren capaços de fer el pas endavant —els hi encoratjava—, enriquirien el digne treball de llaurador i de mestressa de casa. Per a convèncer, pensava, res millor que donar bon exemple posant-se el primer a l'hora de fer qualsevol feina de caràcter agrícola o social o educatiu, encara que aquesta desinteressada actitud seva incomodés, de vegades, els uns i els altres perquè els sorprenia tots. I és que un tret ben significatiu de la seva personalitat era la fermesa de les seves idees i la convicció amb què les transmetia. Per això mateix, recordant la tasca realitzada aleshores, m'adone que Antoni comprengué ben clarament, en

4. Carta que m'escriví des de Quillota (Xile) el 27 de maig de 1970.

tot moment i des del moment d'arribar-hi, allò que havia de ser la directriu i el motor de la seva activitat diària: la preocupació i l'interès per tothom qui l'envoltava.

Per tant, a ningú no ha de resultar estrany que, des d'anar al camp per ajudar a arreplegar les collites d'oliva i ametlla fins a tenir reunions i sopars amb els veïns, passant per tenir una xerrada amb un vellet o una velleta o donar suport al malalt, un ampli i variat grapat d'activitats foren instruments idonis, i dels quals se servia, per a entrar en contacte amb la gent de tota mena i condició i per a provocar la participació en els diversos projectes que dissenyava o impulsava. Doncs, res no era inútil, res no podia ser-ho. Mai cap acte no deixava de tenir el seu objectiu concret, la seva finalitat precisa dintre del projecte col·lectiu: organitzar festes religioses; preparar actes de caràcter popular; prestar assistència sanitària i social als pobres, als vells o als malalts; sopar amb els uns, esmorzar amb els altres; hui xerrar en casa de Maria, demà en la de Paco, ahir en la de Pepa. Tots el volfem convidar a casa nostra. I, si ens referim a la seua pròpia, haurem de dir que era de qualsevol perquè mai la porta no estigué tancada a ningú, mai! Sempre oberta a tothom!

Doncs, en aqueix marc de vida intensa i dura, força dura, a la vall de Seta (el Comtat), vigilats per les serres d'Almudaina i de Serrella, m'interessa indicar com Antoni Llidó va anar fent-se cada dia més fort i resistent en aqueixes terres forjades pel sol i el fred; com va anar prenent consciència de la greu i injusta situació econòmica, laboral, social i cultural que patia el veïnat d'aquells pobles, que era una situació condicionada, si no imposada, per un règim antidemocràtic; com va anar creixent amb els altres minut a minut i ajudà a créixer els qui l'envoltaven pam a pam. I com, en aqueixa situació i aqueixes circumstàncies, mai no es va valer de la seva condició de sacerdot o de l'exercici de les funcions pròpies del mestre, ambdues situacions de privilegi aleshores, per a *mostrar* als altres qualsevol cosa que no fóra el valor immens de la tolerància, el sentit íntim de la llibertat de consciència, el compromís sempre arriscat en defensa de la llibertat, puix que tots aquests valors constituïen el seu patrimoni personal i íntim. Nogensmenys, l'escripols respecte que tenia a les idees i les opinions dels altres feia

que mai no airegés en públic les seves creences i opinions, si eren aquestes el fruit de la seva personal percepció dels fets quotidians o de la seva reflexió íntima, perquè feia de la discreció una virtut i, sobretot, perquè una fina sensibilitat per a no molestar mai ningú regia el conjunt de la seva rica personalitat.

No obstant això que hem dit del seu tarannà, la seva actitud respecte al que ocorria a les nostres terres i, més concretament, a Quatretondeta i Balones, en una època caracteritzada per la manca de llibertats (la dècada dels anys seixanta), i el sentit de la seva obra religiosa i social, solidària i crítica, foren ambdós motius suficients perquè els sectors més rics i/o influents d'aquella societat rural s'hi enfrontaren, atès que no veien de bon ull que la cultura i el saber s'expandiren i arribaren més enllà de les portes de les seves cases emblemàtiques. Com tampoc no admetsien que un rector llegira i explicara les sagrades escriptures de manera clara i entenedora, encara que sorprenent i eridanera a llurs orelles, no obstant estar les seves paraules com a rector més ajustades a les directrius dels superiors que no pas el contrari, perquè ell no volia transgredir-les venint dels superiors i sent conscient de l'obediència que li exigia la seva condició sacerdotal.

Pense, doncs, que, malgrat no manifestar-m'ho mai Antoni, ben probablement aqueixos contrastes percebuts i aquelles lluites soterrades, intuïdes o explicitades en un àmbit tan reduït com eren els dos poblets el feien sofrir més que cap altra cosa. Com també el féu sofrir anys després la situació a Xile, quan des de Quillota ens donava fidel testimoniatge d'allò que anava veient, la situació que patia la majoria del poble xilè.

Veiem, doncs, que la denúncia de les situacions d'injustícia que hi trobava i la reacció dels sectors socials més influents i poderosos a causa de la seva actitud eren les dues cares d'una realitat que anava acompanyant la seva vida allà on es trobés. I el compromís és quelcom que no pot defugir, quelcom inseparable de la seva concepció de la vida en què tanta importància tenen els interessos i els anhels de la societat civil, síntesi de creients i no creients. Lògics resulten, doncs, els passos que Antoni va fent, sempre endavant, allà on es trobe en companyia dels seus amics, companys o veïns i

en solidaritat amb ells, alhora que, en vista de les falses acusacions que es fan a Espanya contra ell —«según dicen por ahí, soy comunista y me meto en política»⁵—, admet amb naturalitat i senzillesa el seu compromís cívic amb el poble xilè, amb el qual s'identifica, i l'acció empresa des de la reflexió intel·lectual i política.

Com que per Antoni, però, el binomi reflexió-acció eren cares d'una sola i mateixa realitat, ell no fa solament la descripció d'uns fets que observa amb preocupació, primer a Espanya i després a Xile. Considera, doncs, que no pot quedar-se en la posició passiva de l'espectador impassible respecte a les greus situacions que viu. Valora allò que veu amb preocupació; es rebella i creu, en qualsevol cas, que ha d'anar més enllà d'allò que faci en una situació o un moment coneret. Ja a Xile, està al corrent del que ocorre a Espanya en l'etapa final de la dictadura; i, preocupat, ens trasllada el seu escepticisme a causa de l'actitud més freqüent mantinguda per la societat d'aleshores i per bastants de nosaltres, alhora que ens transmet el sentiment que, des de la distància, li rosega el cor:

Parece que la situación social y política en España sigue en una modorra que parece no tener fin, donde la sociedad de consumo los va tragando poco a poco a todos Uds. Haciéndoles olvidar los buenos proyectos de hace unos años.⁶

Fa una crida a la sensibilitat i al sentit comú de totes les persones que havíem estat testimonis de la seva tasca i receptors directes de les seves ensenyances: crida que, em pense, no ha perdut actualitat, ni sentit, ni vigència:

Ojalá permanezcan despiertos para tener presente que una sociedad sin hombres libres es un monstruo que termina devorando el cerebro y el corazón de sus componentes.⁷

5. Vegeu la nota 4.

6. De la carta de data 23 de gener de 1972.

7. Vegeu la nota 6.

3. LA LLAVOR D'UN MESTRE INTEEL·LIGENT

El camp cultural i educatiu és el tercer i darrer àmbit de la nostra reflexió, potser el més interessant. I allò que volem recordar i destacar en primer lloc és que Llidó tenia l'afany singular de transmetre a tothom la seva passió pel saber; i això el portà, doncs, a encetar una tasca immensa de promoció de la joventut amb la col·laboració dels mestres de les escoles públiques d'ambdós pobles.⁸ tasca fructífera i preciosa que va ser continuada, en ser traslladat al Ferrol, pels dos sacerdots que li succeïren.⁹ Des de la seva arribada, el missatge clar i rotund que va transmetre a la joventut i les famílies tenia dos eixos: la necessitat i la conveniència que la joventut estudiara, i la riquesa que significa per a la persona compartir el saber amb els altres. Era aquest un plantejament que reeixí perquè pares i fills compregueren que allò no podia fer mal a ningú encara que tots continuaren vivint al poble i exercint el digne treball de llaurador o de mestressa de casa. Com deia Antoni, el saber mai no podia ni havia de ser cap obstacle per a una vida de més qualitat, més digna, més enriquidora.

Així, doncs, al voltant de quaranta-cinc joves, entre onze i divuit anys, iniciaren el *batxillerat radiofònic*, una modalitat d'estudis aleshores vigent en l'ensenyament mitjà. Des de Madrid, els responsables d'aquests estudis exercien una acció de tutoria sobre les dues aules col·lectives que s'hi van implantar, una en cada poble. També des de la capital ens lliuraven periòdicament el material didàctic als mestres d'ambdós pobles, un material que comprenia una sèrie d'unitats temàtiques per a cada assignatura i trimestre, alhora que personal del Ministeri d'Educació portava el control del curs, per a la qual cosa realitzaven el seguiment de les activitats mitjançant l'aplicació d'unes proves escrites a cada estudiant amb periodicitat trimestral: els mestres rebíem prèviament

159

8. Els mestres que col·laboraren en aquell projecte durant un grapat d'anys van ser: Vicent Mora, a Quatretondeta; i Miguel Monserrat, en una primera etapa, i Consuelo Espinós i jo mateix, en una segona, a Balones.

9. Eren José Martínez i Baltasar Pérez.

aquestes proves com a organitzadors i responsables de l'activitat acadèmica actuant d'enllaç entre el Ministeri i els estudiants. Les proves eren corregides, i les qualificacions, comunicades als dos pobles. En arribar el mes de juny, els joves eren de nou examinats a l'Institut d'Alcoi pels professors d'aqueix centre, en el torn destinat específicament als alumnes lliures, tot i que aleshores, a més a més, cada professor rebia l'expedient acadèmic i la valoració del treball efectuat per cada estudiant durant el curs escolar amb l'objectiu de tenir-ne una informació completa per a donar la qualificació definitiva.

En conseqüència, la nova i singular activitat implantada als dos pobles va significar per a la majoria de joves una càrrega afegida a les seves obligacions ordinàries, ja que gairebé tots hagueren de fer compatibles la feina al camp o a la casa amb l'assistència a classe totes les set vesprades/nits de la setmana per a preparar els continguts curriculars aleshores vigents sota la direcció dels mestres, que eren els encarregats d'impartir una part de les assignatures, i l'ajuda enorme d'Antoni. Les classes es desenvolupaven a les escoles públiques quan s'acabava la jornada escolar dels xiquets i de les xiquetes, és a dir, en horari de cinc a deu de la nit. Dissabte i diumenge estaven dedicats a activitats complementàries de caràcter cultural o acadèmic dutes a terme amb el suport d'estudiants de la UV (facultats de Ciències i de Filosofia i Lletres), que cada dissabte arribaven expressament bé a Balones, bé a Quatretondeta, per col·laborar en el sorprenent i ric projecte.¹⁰ D'aquesta manera tan singular, s'obrí a tothom la possibilitat de cursar el batxillerat i, després, d'iniciar estudis universitaris de grau mitjà o superior: enginyeria, medicina, assistència tècnica sanitària, farmàcia, filosofia, psicologia, magisteri, etc., els quals van aconseguir acabar al voltant de trenta-cinc persones.

10. Recorde els noms d'alguns estudiants d'aquell grup que abraçaven diferents disciplines acadèmiques: María Sáiz, Amparo Piles, Carmen Verdú, Carmen Espinosa, María Mora, Francisco Hernández, José Rodrigo, Josep M. J. Rotger, Carles Solà, Antonio Aucejo, Francisco Puertas... i tants altres que van donar el millor que sabien i tenien amb total generositat.

A més a més, però, com ja hem avançat, les classes es completaven amb algunes altres activitats complementàries o extraescolars, com ara xerrades i conferències sobre art, història, literatura, ciències...; lectures col·lectives d'obres de teatre; sessions de cinefòrum amb el debat corresponent; viatges i visites a museus, fàbriques i indústries del país, etc. Tot aqueix grapat d'activitats fou possible gràcies als contactes establerts per Antoni amb nombrosos amics i amigues que visitaren la seua casa i els dos pobles, amb el grup d'estudiants de la Universitat ja esmentat o amb estudiants d'uns altres indrets i països que hi arribaven per col·laborar en aquella tasca veritablement «revolucionària» des del punt de vista educatiu i social. Així, fou possible que tothom visquera dies, caps de setmana o períodes més llargs inoblidables a la vall de Seta en plena dictadura. Puc afirmar, sense cap exageració, que en aquells anys, als dos poblets, a l'hivern i a l'estiu, el ritme de treball va ser vertiginós: el descans no hi era possible i el defalliment hi estava radicalment prohibit. I això era factible perquè la fe de tothom en el projecte fou immensa; però, especialment, perquè un home intuïtiu i intel·ligent, clarivident i solidari, amb força coratge i no gens de por, prengué un fort compromís amb els més febles i a favor de la cultura; d'aqueixa manera, el mestre Llidó s'avançà cinc anys al que havia de ser el fenomen sociològic i cultural més significatiu dels anys seixanta i setanta: el maig francès de 1968.

Sols així pot explicar-se que aquell projecte anés endavant sense gairebé mitjans materials; sense més recursos didàctics que no fossen la iniciativa personal, l'esforç i la creativitat dels qui donaven les classes; sense ajudes oficials de cap mena; amb molta indiferència i més suspicàcia, en una primera època, de l'Administració educativa, actitud que passà a ser de control ferri i no gens de comprensió en una segona, quan l'autoritat política ja no veia de bon ull tants d'estudiants i tant de dinamisme en dos poblets tan menuts.

Vista des de l'actualitat, també sembla sorprenent que l'experiència reeixís perquè, tot plegat, fou, allhora, una lluita personal i continuada de cada jove: contra el cansament i la son de cada jornada; contra les pors i els dubtes reals enfront de tot allò que era

imprevist i que, de sobte, apareixia a l'horitzó personal i íntim: contra la necessitat i la temptació de divertir-se, pròpia de qualsevol adolescent; també contra el jove o la jove que era cadascú i tot allò que li demanava el seu cos; contra el desig de gaudir de temps lliure després d'una dura jornada al camp o a la casa, després d'una setmana esgotadora.

Aquí cal indicar dues coses: per una banda, hem de dir que també va fer-se imprescindible lluitar i treballar i buscar tota mena de mitjans i recursos econòmics per a tirar endavant la tasca; així, s'encetà l'estratègia de sol·licitar beques, la concessió de les quals havia de permetre continuar, ja fora de la localitat, els estudis, bé de batxillerat, bé universitaris, fins a acabar-los. I, per l'altra, per a facilitar l'estudi, o expandir la inquietud pel saber i la cultura a uns altres sectors del veïnat, Antoni tingué la clarividència de crear dues biblioteques, una en cada poble, amb l'ajuda econòmica rebuda d'una organització cristiana internacional. Fins i tot els llibres de la seva pròpia biblioteca constituïren un recurs força valuós i estimat pels veïns, ja que els permeté mantenir una trobada amb «visitants» inesperats a les seves cases: els títols impresos viatjaren a ritme trepidant durant tres anys seguits, de casa en casa, allhora que anaven despertant la curiositat de menuts i grans.

Així van assolir-se un servei digne de biblioteca a domicili i un nivell significatiu de lectura en joves, adults i majors, de la qual cosa tingueren molta part de «culpa» la difusió de novetats i l'assessorament puntual que donava Llidó. Pense i recorde que, gràcies a la seva constància i a la seva clarividència, vam ser nosaltres uns privilegiats podent llegir —i podent entrar-hi en contacte— durant aquells temps obscurs, de censura i repressió, de forçat silenci, que fou la dictadura. Cervantes i Lope, Góngora i Quevedo, Alberti i Neruda, Moratín i Clarín, Galdós i Pereda, Valle Inclán i Benavente, Garcilaso de la Vega i San Juan de la Cruz, fra Luis de León i Teresa de Jesús, Ortega i Marañón, Unamuno i Baroja, Lorca i Casona, Corneille i Racine, Molière i Calderón de la Barca, Brecht i Camus, Anouilh i Sartre, S. Weil i Beauvoir, Shakespeare i Goethe, Hölderlin i Baudelaire, Verlaine i Pascal, Descartes i Rousseau, Kant i Hegel, els clàssics llatins i els grecs, els fons de l'edito-

rial Losada, la inoblidable «Colección Austral» d'Espasa-Calpe —amb aquells colors tan suggeridors per a nosaltres de les seues cobertes i la varietat de temes i títols (assaig, novel·la, teatre)—, la Bíblia, enciclopèdies, diccionaris, etc. Alhora que escoltàvem meravellats els cantautors de més prestigi de l'època, sobretot francesos (Brel, Ferré, Brassens, Moustaki) i sud-americans (les veus singulars de Chavela Vargas, A. Yupanqui, Nati Mistral i tants d'altres l'encantaven). Per tot això, aqueixa va ser una experiència que cal recuperar plenament entre tots per a contar-la a fi de difondre la personalitat d'Antoni i la seua tasca educativa i educadora, un valencià de Xàbia mercedor de ser recordat en la història de l'educació valenciana.

En síntesi, és una experiència que fou possible perquè un home bo i compromès amb les llibertats i la cultura es sentia *mestre* fins a la medulla. Un mestre que creia en el valor del saber, en la necessitat de comptar amb bons investigadors; que buscava amb molta prudència i més audàcia camins nous i diferents per a poder aconseguir un món on fos normal formar persones il·lustrades, responsables, cultes, crítiques, solidàries i lliures. Aqueix tarannà de mestre queda ben palès en aquestes paraules: «Trabajo como profesor de francés en tres escuelas de Quillota y eso me da grandes satisfacciones»;¹¹ o quan m'anuncia el seu projecte immediat: «También voy a trabajar en alfabetización»;¹² o quan ens envia, a la meua dona i a mi, amb relació a la nostra professió de mestres, el darrer missatge que vàrem rebre d'ell, per a nosaltres dos el seu testament pedagògic: «Vuestra profesión es el lugar ideal para proyectar hacia fuera toda la riqueza que vais adquiriendo»: el regal més estimat, junt amb l'íntima i profunda amistat amb què ens va honrar i enriquir. Perquè, com tantes vegades repetia, el saber solament té sentit quan es dóna als altres; i la vida pren autèntic significat especialment quan es comparteix amb els qui viuen al teu costat. Tan enriquidor i tan senzill! Sincerament,

193

11. De la carta que m'escriví amb data de 14 de desembre de 1970.

12. De la carta que ens escriví (Quillota, 23 de gener de 1972) a Carola i a mi amb motiu de les nostres noces.

Antoni Llidó va ser una persona generosa, un gran mestre i un entrançable amic!

Per tot això que he dit he escrit aquestes paraules, per donar testimoniatge i fer memòria d'una persona bona. També per denunciar tots els qui el perseguiren perquè va fer de la tolerància una forma de vida: els qui silenciaren la seua veu i la seua paraula perquè practicava el diàleg sense límits ni exclusions: els qui van empresonar-lo perquè així segrestaven un defensor tenaç de la pau i de la justícia: els qui van torturar el seu cos i el seu esperit perquè volien truncar la seua fe i segar d'arrel la seua esperança indestructible en la persona: els qui el feren desaparèixer per robar-nos un referent lúcid de la dignitat, perquè ells, els seus segrestadors i torturadors, mai no van poder minvar les seues ganes de lluitar, de progressar, de compartir, de viure amb dignitat.

Per tot això he volgut exercitar la memòria, contar la meua versió d'aquesta història; i així recuperar l'esperança, continuar el seu treball encetat en 1963, difondre la seua obra, cooperar al descobriment de les petites però importants veritats. En definitiva, recuperar i expandir el qualificat i plural missatge de l'humanista que va ser Antoni Llidó.